

Θέλω Μπαμπά ΚΑΙ Μαμά (Christian Flavigny, Παιδοψυχίατρος)

Categories : [BIBΛΙΑ](#)

Date : Μαΐου 10, 2020

Χρειάζονται τα παιδιά γονείς και των δύο φύλων; Και γιατί;

Εκδόθηκε το ενδιαφέρον βιβλίο του Παιδοψυχιάτρου Christian Flavigny “Θέλω Μπαμπά ΚΑΙ Μαμά”, από τις εκδόσεις “ΠΑΡΗΣΙΑ”. Με την άδεια του εκδότη δημοσιεύουμε τον πρόλογο.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ένα τραγούδι λέει ότι τα παιδιά “είναι ο καρπός όλης της ανθρωπότητας” (Children of Sanchez, του Chuck Mangione). Είναι φυσικό η ευημερία των παιδιών να βρίσκεται στο επίκεντρο συζητήσεων που αφορούν θέματα οικογένειας και γάμου. Στην Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού των Ηνωμένων Εθνών (Convention of the rights of the child, 1990), αναφέρεται ότι “σε όλες τις δράσεις που αφορούν τα παιδιά, είτε αναλαμβάνονται από δημόσιο είτε από ιδιωτικό θεσμό, **το συμφέρον του παιδιού πρέπει να είναι πρωταρχικής σημασίας**”. Επίσης αναφέρεται ότι “το παιδί, λόγω της σωματικής και ψυχικής του ανωριμότητας, χρειάζεται ειδικές διασφαλίσεις και φροντίδα, συμπεριλαμβανόμενης της κατάλληλης νομικής προστασίας, τόσο πριν, όσο και μετά την γέννηση”.

Πότε αρχίζει μία ανθρώπινη ζωή;

Είναι γνωστό ότι η ζωή κάθε ανθρώπου ξεκινά όταν ένα σπερματοζώαριο, το αρσενικό γενετικό κύτταρο, εισχωρήσει και ενωθεί με ένα ωάριο, το θηλυκό γενετικό κύτταρο. Ποιες είναι οι προϋποθέσεις για να αναπτυχθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο; Χιλιάδες μελέτες επιβεβαιώνουν ότι **η βέλτιστη συνθήκη ανάπτυξης του ανθρώπου είναι η μητρική και πατρική φροντίδα, που παρέχεται μέσα σε μία σταθερή οικογένεια** (1). Υπάρχει ποικιλία στη μορφή της οικογένειας σε διαφορετικούς πολιτισμούς, όμως **ανεκάθεν οι πυλώνες της ταυτότητας κάθε ανθρώπου είναι ένας πατέρας και μία μητέρα**.

Με την ένωση του αρσενικού και του θηλυκού γενετικού κυττάρου δημιουργείται το πρώτο κύτταρο του νέου ανθρώπου. Στη συνέχεια η εξέλιξη είναι ραγδαία. Μέσα σε λίγους μήνες διαμορφώνονται όλα τα όργανα του ανθρώπου. Τίθενται επίσης τα θεμέλια του ψυχισμού και της προσωπικότητάς του. Η ανάπτυξη του εγκεφάλου ξεκινά την δεύτερη εβδομάδα μετά την σύλληψη και εξαρτάται τόσο από γενετικούς παράγοντες, όσο και από την επίδραση του περιβάλλοντος. Το περιβάλλον και οι εμπειρίες επηρεάζουν με καθοριστικό τρόπο τη νευροβιολογία του εγκεφάλου, έτσι ώστε να επιτευχθεί η καλύτερη δυνατή προσαρμογή τού κάθε ανθρώπου στις συνθήκες ζωής. Για την σωστή ανάπτυξη του εγκεφάλου χρειάζεται, συγκεκριμένες εμπειρίες να είναι διαθέσιμες σε συγκεκριμένες στιγμές της ανάπτυξης (2). Έτσι, από την αρχή της ζωής διαμορφώνονται βασικά εγκεφαλικά κυκλώματα και λειτουργίες που αποτελούν το θεμέλιο για την ανάπτυξη πιο σύνθετων κυκλωμάτων και λειτουργιών στην μετέπειτα ζωή, αφού η διαμόρφωση του εγκεφάλου συνεχίζεται σε όλη την περίοδο της ανάπτυξης (3).

Σε όλες αυτές τις διαδικασίες περιβάλλον και ταυτόχρονα ρυθμιστής του περιβάλλοντος είναι η μητέρα και γενικότερα η γονεϊκή φροντίδα. Η γονεϊκότητα είναι ένα σύνολο συμπεριφορών παροχής φροντίδας, συναισθημάτων και σκέψεων,

που έχουν προβλέψιμη χρονική πορεία και χαρακτηριστικό περιεχόμενο. Ήδη από την εγκυμοσύνη η γυναίκα αρχίζει να συμπεριφέρεται μητρικά και ο άντρας πατρικά. Οι οργανικές και ψυχολογικές αλλαγές του ζευγαριού κατά την εγκυμοσύνη πυροδοτούνται από την ενεργοποίηση βασικών, μόνιμα ενσωματωμένων, νευρικών κυκλωμάτων και βιολογικών μηχανισμών του εγκεφάλου. Αυτό καταδεικνύει και την σημασία τους στην φυλογενετική εξέλιξη και διαιώνιση του ανθρώπινου είδους (4).

Οι γονεϊκές συμπεριφορές μεταφέρονται από γενιά σε γενιά πολιτισμικά, μέσω τελετουργιών και μεθόδων ανατροφής και ψυχολογικά, ως ψυχικά βιώματα των γονέων. Είναι γνωστό ότι η ακατάλληλη γονεϊκή συμπεριφορά αυξάνει την πιθανότητα να μην έχει καλές γονεϊκές δεξιότητες το τέκνο όταν γίνει γονέας. Οι γονεϊκές συμπεριφορές επηρεάζονται επίσης σημαντικότερα από την κληρονομικότητα και την βιολογία. Σε διαφορετικά είδη, αλλά και σε διαφορετικούς ανθρώπινους πολιτισμούς, τα αρσενικά και τα θηλυκά άτομα έχουν διαφορετικές γονεϊκές συμπεριφορές. Από βιολογική άποψη, οι διαφορές αυτές οφείλονται στον φυλετικό διμορφισμό του εγκεφάλου, που σημαίνει ότι νευρικά κυκλώματα λειτουργούν διαφορετικά στα θηλυκά και διαφορετικά στα αρσενικά άτομα. Η σύγχρονη κοινωνική νευροεπιστήμη, ένα πρωτοπόρο πεδίο της νευροβιολογίας, που καλύπτει το χάσμα που υπήρχε μεταξύ συμπεριφορικών νευροεπιστημών, ηθολογίας και κοινωνικής ψυχολογίας, ερευνά και την νευροβιολογία της γονεϊκότητας. Οι έρευνες δείχνουν ότι, νευρικά δίκτυα που διατηρήθηκαν μέσα στις χιλιετίες της ανθρώπινης εξέλιξης ενεργούν συντονισμένα για να υποστηρίξουν την ανταπόκριση των γονέων προς το βρέφος, δηλαδή το συναίσθημα, την προσοχή, την κατανόηση και ενσυναίσθηση, το κίνητρο, την λήψη αποφάσεων, την φροντίδα (5).

Στα περισσότερα θηλαστικά η μητρική συμπεριφορά ενεργοποιείται από την ορμόνη της εγκυμοσύνης ωκυτοκίνη. Η ωκυτοκίνη σχετίζεται με την μητρική αγάπη αλλά και την σύνδεση του ζευγαριού, ενώ μία άλλη ορμόνη, η κορτικοτροπίνη, σχετίζεται με την μητρική επιθετικότητα που έχει σκοπό να απομακρύνει τις απειλές. Τα εγκεφαλικά δίκτυα που αφορούν στην πατρική συμπεριφορά είναι αντίστοιχα με αυτά που αφορούν στην μητρική συμπεριφορά, αλλά δεν δρουν με τον ίδιο τρόπο. Για παράδειγμα, υποθαλαμικοί νευρώνες που εκφράζουν υδροξυλάση της τυροσίνης, στα θηλυκά άτομα ευοδώνουν την μητρική φροντίδα, ενώ οι ίδιοι νευρώνες στα αρσενικά άτομα δεν έχουν επίδραση ως προς την γονεϊκή φροντίδα, αλλά μειώνουν την επιθετικότητα μεταξύ αρσενικών (6). Τα ίδια αυτά δίκτυα πιθανώς αποτελούν το υπόβαθρο και για άλλες κοινωνικές συμπεριφορές δεσμού, όπως η μονογαμική σχέση (7). Έχει παρατηρηθεί ότι σε είδη με υψηλά επίπεδα πατρικής φροντίδας, υπάρχει ταυτόχρονα ισχυρός μονογαμικός δεσμός μεταξύ αρσενικού και θηλυκού που συνιστούν το γονεϊκό ζευγάρι. Η πατρική φροντίδα προς τα νεογέννητα παρατηρείται μόλις στο 3-6% των θηλαστικών. Σε πολλές ανθρώπινες κοινωνίες οι πατέρες έχουν ενεργό ρόλο στην ανατροφή των παιδιών. Αυτό ήταν αναγκαίο εξελικτικά, καθώς στο ανθρώπινο είδος τα νεογέννητα είναι εξαρτημένα από την

γονεϊκή φροντίδα για μεγάλο διάστημα και η επιβίωση του είδους εξαρτάται από την προστατευτική συμπεριφορά και φροντίδα και των δύο γονέων, αλλά και άλλων ατόμων της οικογένειας ή της κοινότητας, που είναι σε θέση να παρέχουν υποστήριξη. Η καλή μητρική φροντίδα δεν είναι άσχετη από την καλή πατρική φροντίδα. Ο πατέρας διαμεσολαβεί και διαχειρίζεται το περιβάλλον με στόχο την ωφέλεια και την προστασία της μητέρας και του παιδιού. Η σύγχρονη επιστήμη τονίζει ότι οι ρόλοι της μητέρας και του πατέρα ως πρόσωπα βασικού δεσμού (attachment) και η επιρροή τους στην εξέλιξη του παιδιού μπορεί να διαφέρουν και να είναι συμπληρωματικοί. Το παιδί μπορεί να έχει ισχυρή σχέση δεσμού και με την μητέρα και με τον πατέρα, αλλά προτιμά σταθερά την μητέρα όταν αντιμετωπίζει στρεσογόνες καταστάσεις, ενώ απευθύνεται περισσότερο στον πατέρα όταν θέλει ζωηρή αλληλεπίδραση και παιχνίδι (8).

Το μητρικό ένστικτο είναι πολύ σημαντικό. Η λέξη ένστικτο κυριολεκτικά σημαίνει εσωτερικά χαραγμένο χαρακτηριστικό. Νευροβιολογικές μελέτες επιβεβαιώνουν ότι το ένστικτο επιτρέπει στην μητέρα να κάνει τις απαραίτητες ενέργειες για την επιβίωση των παιδιών της, **ακόμα κι αν ποτέ δεν τις έχει διδαχθεί**. Για να αντιληφθούμε καλύτερα αυτή την “μη-διδακτή σοφία” του μητρικού ενστίκτου, αναφέρουμε ένα παράδειγμα από το ζωικό βασίλειο. Σε τρωκτικά, ο τρόπος που η μητέρα περιποιείται τα νεογέννητα διαφέρει ανάλογα με το αν αυτά είναι αρσενικά ή θηλυκά. Αυτή η διαφορά στον τρόπο μητρικής φροντίδας προκαλεί μεταβολές του γενετικού υλικού στα νεογέννητα, που είναι καθοριστικές για τις συμπεριφορές φύλου που θα έχουν όταν ενηλικιωθούν (9). Η γονεϊκή φροντίδα διαμορφώνει καθοριστικά τόσο την τωρινή όσο και την μελλοντική συμπεριφορά του βρέφους. Η σχέση γονέα-βρέφους παρέχει στο παιδί τις πρώτες κοινωνικές εμπειρίες, δημιουργεί πρότυπα για το τι μπορεί να περιμένει από τους άλλους και πώς να ανταποκρίνεται με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στις προσδοκίες των άλλων (10). Ο Bowlby τόνισε τον ρόλο των συμπεριφορών δεσμού και το πώς το παιδί χτίζει εσωτερικές αναπαραστάσεις του φυσικού και κοινωνικού περιβάλλοντος και του εαυτού του, μέσα από την καθημερινή αλληλεπίδραση με τους γονείς, που επηρεάζουν την ικανότητά του να δημιουργεί οικείες σχέσεις με τους άλλους, άμεσα και μελλοντικά (11).

Ο ρόλος της μητέρας είναι αναντικατάστατος, καθώς το παιδί αρχικά μεγαλώνει μέσα στο σώμα της. Η σχέση της με το παιδί που κυοφορείται, τα συναισθήματά της, οι εμπειρίες της, οι σκέψεις της, και η ζωή της γενικότερα επηρεάζουν καθοριστικά το σώμα και τον ψυχισμό του. Και αυτή η επίδραση είναι τόσο βαθιά, που προκαλεί μόνιμες επιγενετικές μεταβολές, δηλαδή τροποποιήσεις του γενετικού υλικού του παιδιού που μάλιστα μπορεί να κληρονομηθούν στους δικούς του απογόνους.

Αμέσως μετά την σύλληψη το σώμα της μητέρας αρχίζει να αλλάζει. Οι αλλαγές αυτές στην μορφή και στη φυσιολογία του μητρικού σώματος, που έχουν σκοπό να

«κρατήσουν» το μωρό, συνοδεύονται από ψυχολογικές αλλαγές που ευαισθητοποιούν την γυναίκα στις ανάγκες του μωρού που αναπτύσσεται μέσα της. Η μητέρα και το βρέφος αποτελούν μία αδιάσπαστη σωματική και ψυχική ενότητα, η οποία σε ένα βαθμό συνεχίζεται και μετά την γέννηση. Αυτή η ταύτιση διαρκεί σε όλη την διάρκεια της εγκυμοσύνης και λίγους μήνες μετά τον τοκετό. Χαρακτηριστικά ο Φρόυντ περιγράφει αυτή την ενότητα, αναφέροντας ότι «στην έννοια βρέφος περιλαμβάνεται η φροντίδα που λαμβάνει από την μητέρα». Μετά την γέννηση, η συναισθηματική ταύτιση της μητέρας με το μωρό, της επιτρέπει να αντιλαμβάνεται την κατάσταση και τις ανάγκες του, να το φροντίζει και να το προστατεύει από τα ενοχλητικά ερεθίσματα. Η ταύτιση της μητέρας με το μωρό την κάνει να θέτει την σχέση τους σε απόλυτη προτεραιότητα στις σκέψεις της, στα συναισθήματά της, στις ανησυχίες και στις πράξεις της, σχεδόν «εμμονικά», με τρόπο που μοιάζει με αυτό των ερωτευμένων. Χάρι σε αυτή την ευαίσθητη σωματική και ψυχική φροντίδα, που παίρνει το μωρό από την μητέρα, αρχίζει να αποκτά μία αίσθηση συνέχειας της ύπαρξής του και να αναπτύσσει το δυναμικό που έχει κληρονομήσει (12). Όταν η μητέρα νανουρίζει στην αγκαλιά της το παιδί, δεν του προσφέρει απλά αγάπη, αλλά οργανώνει το αδιαμόρφωτο χάος των αισθήσεων και συναισθημάτων του. Η μητέρα βλέπει το παιδί όχι μόνον με τα σωματικά μάτια της, αλλά και με την ονειροπόληση της, και το παιδί καθρεπτίζεται και βλέπει τον εαυτό του μέσα στο βλέμμα της μητέρας. Η ικανότητα της μητέρας να «διαβάζει το παιδί», δηλαδή να καταλαβαίνει τα συναισθήματα, τις ανάγκες, τις σκέψεις του και να του αποδίδει ψυχικές καταστάσεις, είναι προϋπόθεση για την παροχή φροντίδας με ευαισθησία (13). Μελέτες δείχνουν ότι αυτή η ικανότητα της μητέρας διευκολύνει τα θετικά συναισθήματα του βρέφους και ενισχύει την συναισθηματική του ρύθμιση και την ψυχική του ανθεκτικότητα (14). Το αίσθημα εμπιστοσύνης που δημιουργεί στο παιδί η αξιόπιστη και ευαίσθητη φροντίδα, αποτελεί το θεμέλιο του αισθήματος ταυτότητας, που θα εξελιχθεί στο αίσθημα “είμαι εντάξει, είμαι ο εαυτός μου, μπορώ να επιβεβαιώσω την εμπιστοσύνη των άλλων στο πρόσωπό μου” (15). **Όλες αυτές οι διαδικασίες φροντίδας, κατανόησης, αμοιβαιότητας στη σχέση των γονέων με το παιδί τους και μεταξύ τους, ξεκινούν από την αρχή της εγκυμοσύνης και αναπτύσσονται στα πλαίσια του δεσμού δύο ενηλίκων που τεκνοποιούν. Μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι μπορούν το ίδιο καλά να λειτουργήσουν σε μία σχέση δύο ομόφυλων ενηλίκων, που δεν τεκνοποιούν;**

Μελέτες

Καθώς στην εποχή μας πιστευτό είναι μόνον αυτό που μπορεί να αποδειχθεί, είναι φυσικό τα βλέμματα να στρέφονται στις επιστημονικές έρευνες και τα συμπεράσματά τους. Με τι τρόπο και πόσο μπορεί η έρευνα να συνδράμει στην

υποστήριξη του συμφέροντος των ανηλίκων και στην διαμόρφωση σχετικών πολιτικών και νομοθεσίας; Κατ' αρχάς, προϋπόθεση ώστε η έρευνα να αποβεί ουσιαστική και χρήσιμη, είναι η τήρηση της ορθής ερευνητικής μεθοδολογίας. Επί πλέον είναι αδιαπραγμάτευτη η διαφάνεια της χρηματοδότησής της και η απουσία σύγκρουσης συμφερόντων των ερευνητών. Δεύτερον, όταν εξετάζεται η επίδραση της δομής της οικογένειας στην ανάπτυξη των παιδιών, θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν οι πολλαπλές παράμετροι που αλληλεπιδρούν. Διαφορετικά, τα συμπεράσματα της έρευνας θα απέχουν από την πραγματικότητα. Μία επιπλέον δυσκολία έγκειται στο ότι οι κοινωνιολογικές και ψυχολογικές επιστημονικές μελέτες συχνά σφάλουν όταν το εξεταζόμενο θέμα είναι πολύπλοκο και επηρεάζεται από πολλές παραμέτρους, και ιδιαίτερα **όταν είναι ιδεολογικά και κοινωνικά φορτισμένο** (16). Αναμφισβήτητα **το θέμα της ομόφυλης γονεϊκότητας έχει όλα αυτά τα χαρακτηριστικά**. Πολλές είναι οι μελέτες που αναφέρουν ότι δεν υπάρχει καμία διαφορά (στο εξής θα αναφέρεται ως “μη-διαφορά”) μεταξύ παιδιών που τα μεγαλώνουν ετερόφυλα ζευγάρια και παιδιών που τα μεγαλώνουν ομόφυλα ζευγάρια. Μάλιστα, υπάρχουν μελέτες που υποστηρίζουν ότι τα δεύτερα έχουν καλύτερη εξέλιξη από τα πρώτα, αν και επισημαίνουν ότι η έρευνα βρίσκεται σε πολύ αρχικό στάδιο. Κάποιες επιστημονικές εταιρείες, υποστηρίζουν την “μη-διαφορά” εκδίδοντας ανακοινώσεις και δηλώσεις πολιτικής, που όμως, όπως αποδείχτηκε, δεν βασίζονται σε αδιαμφισβήτητα ερευνητικά δεδομένα.

Για παράδειγμα, η American Academy of Pediatrics, το 2002 δημοσίευσε αναφορά, σύμφωνα με την οποία δεν υπάρχουν διαφορές στην στάση και συμπεριφορά των γονέων, στην συναισθηματική και κοινωνική ανάπτυξη, στην ταυτότητα φύλου και στον σεξουαλικό προσανατολισμό, μεταξύ παιδιών ετερόφυλων και ομόφυλων οικογενειών. Βέβαια, η ίδια αναφορά παραδέχεται ότι δεν υπάρχουν ακριβείς στατιστικές, ότι τα δείγματα των μελετών είναι ολιγομελή και αφορούν σε παιδιά μικρής ηλικίας, και συνιστά επιφυλακτικότητα στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων (17).

Επίσης η Αμερικανική Ψυχολογική Εταιρεία το 2005, αναλαμβάνοντας ηγετικό ρόλο εναντίον των διακρίσεων εις βάρος των ομόφυλων ζευγαριών σε ζητήματα υιοθεσίας, επιμέλειας, αναδοχής και χρήσης υπηρεσιών αναπαραγωγικής υγείας, εξέδωσε ανακοίνωση για την γονεϊκότητα των ομόφυλων ζευγαριών, ισχυριζόμενη ότι «δεν έχει βρεθεί ούτε μία μελέτη που να δείχνει ότι τα παιδιά των λεσβιών ή ομοφυλόφιλων γονέων είναι σε μειονεκτική θέση από κάθε άποψη, σε σχέση με τα παιδιά των ετεροφυλόφιλων γονέων». Προς υποστήριξη της ανακοίνωσής της ανέφερε 59 μελέτες (18). Βάσει αυτών των στοιχείων θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι η ομόφυλη γονεϊκότητα είναι εξ ίσου επιτυχημένη με την ετερόφυλη και επομένως, ένα παιδί δεν χρειάζεται απαραίτητως μπαμπά-και-μαμά.

Όμως η προσεκτική εξέταση των σχετικών με το θέμα ερευνών δείχνει ότι **στην**

πλειοψηφία τους παρουσιάζουν μεθοδολογικά προβλήματα και συστηματικά σφάλματα. Τόσο στις έρευνες που επικαλείται η ανακοίνωση της Αμερικανικής Ψυχολογικής Εταιρείας, όσο και στις περισσότερες σχετικές έρευνες, **υπάρχουν προβλήματα:** τα δείγματα του πληθυσμού των ερευνών είναι μικρά, μη-τυχαιοποιημένα και μη-αντιπροσωπευτικά. Οι περισσότερες έρευνες χρησιμοποιούν πληθυσμιακά δείγματα ευκολίας, με ομοιογένεια, όπου δεν απεικονίζεται η ποικιλία χαρακτηριστικών των ομόφυλων γονέων. Για παράδειγμα η πλειοψηφία των ομόφυλων ζευγαριών αποτελούνται από άτομα με υψηλό κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, που έκαναν ιδιωτικές υιοθεσίες, και ενεγράφησαν στις έρευνες μέσω επιλεγμένων ομοφυλικών ομάδων υποστήριξης. Στις περισσότερες περιπτώσεις δεν υπάρχει ομάδα ελέγχου, δηλαδή ομάδα ετερόφυλων γονέων αντίστοιχη με την ομάδα των ομόφυλων γονέων, ώστε να δίδεται η δυνατότητα σύγκρισης. Ή, όταν υπάρχει ομάδα ελέγχου, τα χαρακτηριστικά της δεν αντιστοιχούν με τα χαρακτηριστικά της ομάδας που διερευνάται. Επίσης δεν διευκρινίζονται σημαντικοί παράγοντες, όπως ποια παιδιά ζουν και με τον φυσικό γονιό του άλλου φύλου, ποια δεν είχαν ποτέ έναν γονιό του άλλου φύλο, ποια παιδιά μεγαλώνουν με ομόφυλο ζευγάρι και παρουσία ατόμου άλλου φύλου (babysitter), αν υπάρχουν αδέρφια. **Τα προβλήματα αυτά, όπως συχνά και οι ίδιοι οι ερευνητές επισημαίνουν, αποτελούν σημαντικούς περιορισμούς για την σημασία και την στατιστική ισχύ των ερευνών.**

Ένα άλλο ζήτημα αφορά στο κατά πόσο τα χαρακτηριστικά των παιδιών που διερευνώνται είναι ουσιαστικά για την εξέλιξή τους, ή κατά πόσον συνδέονται με μελλοντικούς κινδύνους. Είναι λίγες οι μακροπρόθεσμες μελέτες που παρακολουθούν την εξέλιξη των παιδιών στην ενηλικίωση. **Σημαντικό ρόλο επίσης παίζει η πηγή των πληροφοριών.** Στη συντριπτική πλειοψηφία πληροφορίες δίνουν οι ίδιοι οι γονείς, που είναι φυσικό να θέλουν να παρουσιάσουν μία ευνοϊκή εικόνα. Υπάρχουν περιπτώσεις, όπως η ανακοίνωση της Αμερικανικής Ψυχολογικής Εταιρείας, όπου μελέτες με αξιόπιστα δεδομένα και πληροφορίες από εκπαιδευτικούς **αποκλείστηκαν** (19). Τέλος, έρευνες και ανακοινώσεις χωρίς δήλωση **σύγκρουσης συμφερόντων** προκαλούν σοβαρές επιφυλάξεις.

Στην πραγματικότητα, μόνον τέσσερις μελέτες από τις πολλές που υποστηρίζουν την “μη-διαφορά” χρησιμοποίησαν αντιπροσωπευτικό δείγμα του πληθυσμού. Αλλά ακόμη και αυτές παρουσιάζουν **σοβαρότατα σφάλματα.** Η μεγαλύτερη από αυτές, χρησιμοποίησε δεδομένα από το Εθνικό Κέντρο Στατιστικών Υγείας των Η.Π.Α. (National Center for Health Statistics) για τα έτη 2004-2013 που όμως, όπως αποκαλύφθηκε, ήταν λανθασμένα για την περίοδο 2004-2007, καθώς πάνω από τα τρία τέταρτα των περιπτώσεων που χαρακτηρίστηκαν αρχικά ως ομόφυλα-παντρεμμένα ζευγάρια, ταξινομήθηκαν λανθασμένα ως ετερόφυλα-παντρεμμένα ζευγάρια (20). Το National Center for Health Statistics, μετά την αποκάλυψη του σφάλματος ανακοίνωσε ότι τα δεδομένα των ετών 2004-2007 δεν θα πρέπει να

χρησιμοποιούνται. Μετά την διόρθωση των δεδομένων προέκυψε ότι, τα συναισθηματικά προβλήματα στα παιδιά των ομόφυλων ζευγαριών ήταν διπλάσια από τα αρχικά αναφερόμενα, καθώς και ότι ο γάμος των ομόφυλων ζευγαριών δεν παρείχε πλεονεκτήματα στα παιδιά, όπως αρχικά είχε αναφερθεί (21). Αντίστοιχο σφάλμα υπάρχει και στις υπόλοιπες τρεις μελέτες, όπου το 61,3 % των εφήβων που αναφέρθηκε ότι ζούσαν με λεσβιακό γονεϊκό ζευγάρι, ζούσαν στην πραγματικότητα κυρίως με το ετερόφυλο ζευγάρι, του άλλου γονιού. Εξετάζοντας το υπόλοιπο 38,6% των εφήβων, που όντως ζούσαν αποκλειστικά με το λεσβιακό ζευγάρι, διαπιστώθηκε ότι όχι μόνο δεν ίσχυε η “μη-διαφορά”, αλλά και ότι είχαν πολύ χειρότερα αποτελέσματα σε ψυχομετρικές αξιολογήσεις άγχους και αυτονομίας, σε σύγκριση με εφήβους που ζούσαν με ετερόφυλα γονεϊκά ζευγάρια (22). **Αναρωτιέται εύλογα κανείς, πως οι επιστήμονες αναγνωρισμένων επιστημονικών εταιρειών δεν διαπίστωσαν τα σοβαρά σφάλματα ή τα αβέβαια συμπεράσματα των ερευνών, που είναι εμφανή σε οποιονδήποτε έχει στοιχειώδεις γνώσεις μεθοδολογίας της έρευνας; Και εάν όντως τα εντόπισαν πως χρησιμοποιούν με κατηγορηματικό τρόπο δηλώσεις “μη- διαφοράς;**

Σε αντίθεση με τις προηγούμενες, υπάρχουν μελέτες που εντόπισαν σημαντικές διαφορές, όπως δυσκολίες στον ρόλο φύλου, δυσκολίες στην οικειότητα και εμπιστοσύνη ή αυξημένη κατάθλιψη στην ενηλικίωση. Ψυχαναλυτικές μελέτες δείχνουν ότι παιδιά που βρίσκονται σε μη-τυπικές καταστάσεις οικογένειας τείνουν να υποτιμούν τον εαυτό τους και να αναλαμβάνουν την κατάσταση σαν να ήταν δική τους ευθύνη. Αυτές οι δυσκολίες μπορεί να επιτείνονται από τον στιγματισμό και την αρνητική στάση του περιβάλλοντος προς μία κατάσταση για την οποία το παιδί δεν έχει απολύτως καμία ευθύνη.

Γάμος

Όλοι συμφωνούν στο ότι ο γάμος είναι ένας θεσμός επιτυχημένος. Οι μελέτες δείχνουν ότι οι έγγαμοι απολαμβάνουν καλύτερη ψυχική και σωματική υγεία από τους άγαμους. Επίσης οι μελέτες επιβεβαιώνουν τα πλεονεκτήματα των παιδιών που μεγαλώνουν σε σταθερές οικογένειες έγγαμων γονέων. Τις τελευταίες δεκαετίες, μεγάλες μελέτες σε αντιπροσωπευτικά δείγματα πληθυσμού έδειξαν διαφορές στην εξέλιξη των παιδιών που ζούσαν σε άθικτες έγγαμες οικογένειες, σε σύγκριση με παιδιά από οικογένειες που συγκατοικούσαν, ήταν διαζευγμένες, υπήρχε πατριός-μητριά ή ήταν μονογονεϊκές. Με δεδομένο τα οφέλη του γάμου, ομάδες εκπροσώπησης των ομόφυλων ενώσεων διεκδικούν ως δικαίωμα όχι απλά την νομικά

κατοχυρωμένη συμβίωση, αλλά και τον γάμο.

Τι είναι λοιπόν ο γάμος; και ποια χαρακτηριστικά ή ιδιότητές του τον κάνουν τόσο πολύτιμο στην υγιή ανάπτυξη του ψυχισμού και της προσωπικότητας των παιδιών; Είναι απαραίτητο να αποτελείται το γονεϊκό ζευγάρι από ένα αρσενικό και ένα θηλυκό άτομο; Ποιοι «δικαιούνται» να γίνουν γονείς; Αρκεί η επιθυμία των ενηλίκων, αρκεί η ανάγκη των παιδιών, αρκούν οι τεχνικές της επιστήμης; Είναι η ένωση ενός πατέρα και μιας μητέρας κάτι που θα πρέπει να θεωρηθεί παρωχημένο; Και εν τέλει, ποιο είναι στην ουσία το διακύβευμα της απόκτησης παιδιού εκτός ετερόφυλου γάμου; Πριν απαντήσουμε βιαστικά, είτε με συναισθηματισμό, είτε με «δικαιωματισμό», ας αναλογιστούμε ότι η απάντηση, και η κοινωνική τοποθέτηση στο ζήτημα του γάμου επηρεάζει ζωές και μελλοντικές γενεές. Επίσης, διαμορφώνει το έδαφος και δημιουργεί δεδομένα στα οποία μπορούν να βασιστούν κι άλλου είδους αποφάσεις κι επιλογές. Εάν η συμβίωση ομόφυλων ζευγαριών θεσμοθετηθεί ως γάμος, ανοίγει ο δρόμος για κάθε συνδυασμό.

Ο **Christian Flavigny**, παιδοψυχίατρος και ψυχαναλυτής, συνεισφέρει ουσιαστικά σε αυτή την συζήτηση με το βιβλίο «Θέλω Μπαμπά ΚΑΙ Μαμά». Ως παιδοψυχίατρος γνωρίζει καλά τις ανάγκες της ψυχολογικής ανάπτυξης των παιδιών και των εφήβων και ως ψυχαναλυτής, έχει την ικανότητα να αντιλαμβάνεται τις συμβολικές και τις βαθύτερες διαστάσεις των καταστάσεων. Δεν πραγματεύεται την γονεϊκότητα στο σύνολό της και τη σημασία της στην ανάπτυξη του παιδιού. **Εστιάζει περισσότερο σε σημαντικές παραμέτρους της γονεϊκότητας, όπως στο φύλο των γονέων, στη νομοθεσία πάνω σε θέματα σύνθεσης της οικογένειας, στη σημασία, στις προεκτάσεις και στις συνέπειές της στον ψυχισμό των παιδιών.** Αν και μεγάλο μέρος της επιστημονικής και δημόσιας συζήτησης περιστρέφεται γύρω από το ερώτημα: είναι οι ομοφυλόφιλοι εξ ίσου καλοί γονείς με τους ετεροφυλόφιλους, ο Christian Flavigny, στο βιβλίο “Θέλω Μπαμπά ΚΑΙ Μαμά” θέτει το ερώτημα: **“είναι το ίδιο ένα παιδί που έχει μπαμπά και μαμά, με ένα παιδί που δεν έχει, ή και που ποτέ δεν είχε;”**

Αρχικά εξετάζει τον γάμο ως τελετουργικό, που σηματοδοτεί την ένταξη ενός ανθρώπου στην κατάσταση εκείνων που μπορούν να γίνουν γονείς. Ο γάμος γιορτάζει την ένωση δύο ανθρώπων που παραλαμβάνουν την ευθύνη και την εξουσία της αναπαραγωγής από την προηγούμενη γενιά, για να την μεταβιβάσουν με τη σειρά τους αργότερα στην επόμενη γενιά. **Η αναπαραγωγή δεν είναι ένα απλό σωματικό γεγονός, αλλά φέρει όλες τις συγκινήσεις τους συμβολισμούς και τις ψυχικές σημασίες της ανθρώπινης ζωής και της ανθρώπινης ιστορίας.** Κάθε παιδί είναι ένα “όλον”, που προκύπτει από την ένωση δύο “μισών”. Η λέξη σεξ, που δηλώνει τόσο το φύλο όσο και την ερωτική ένωση, προέρχεται από την λατινική λέξη *sexus*, που σημαίνει διαχωρισμός ανάμεσα σε δύο μισά. Η οικογένεια δημιουργείται ως συνάντηση της ανδρικής και της γυναικείας επιθυμίας,

που η ένωσή τους τις μεταμορφώνει σε πατρική και μητρική ιδιότητα. Το παιδί, ως ένωση των δύο μισών, συμβολίζει και πραγματώνει την ολοκλήρωση κάθε ενός από τους γονιούς του αλλά και αποτελεί την προέκτασή τους στο μέλλον. Πολλά ζευγάρια που δεν αποκτούν παιδί υποφέρουν λόγω έλλειψης της ψυχολογικής αυτής συνθήκης.

Οι νέοι ενήλικες και μελλοντικοί γονείς πρέπει να αφήσουν πίσω την παιδική ηλικία, να ξεπεράσουν την προσκόλληση, τις επιθυμίες και την αντιπαλότητα προς τους δικούς τους γονείς και κάτι περισσότερο, να τους εκτοπίσουν, κάνοντας αυτό που έκαναν πριν οι γονείς τους: να γίνουν γονείς. Ο γάμος τελικά οργανώνει ένα πέρασμα εξουσίας, αυτής του γεννήτορα. Οι ομόφυλες ενώσεις από την άλλη πλευρά, δεν λειτουργούν ως μεταφορά αναπαραγωγικής εξουσίας, καθώς δεν υποστηρίζουν σύλληψη παιδιού. Γι' αυτό **η ένωση ενός ομόφυλου ζεύγους δεν μπορεί να χαρακτηριστεί «γάμος» και περιορίζεται στην κοινωνική πτυχή της επισημοποίησης μιας ερωτικής και συναισθηματικής συνύπαρξης.**

Αιμομιξία

Ο γάμος, εκτός από την διαδοχή των γενεών στην αναπαραγωγική εξουσία, έχει άλλη μία σαφέστατη λειτουργία: την αποφυγή της αιμομιξίας. Η συγκρότηση μιας οικογένειας προϋποθέτει την παραίτηση από κάθε αιμομικτική έλξη, μέσω των οικογενειακών απαγορεύσεων. Οι απαγορεύσεις αυτές αποτελούν θεμέλιο λίθο της κοινωνικής συγκρότησης. Εξυπηρετούν επίσης την βιολογική επιβίωση του ανθρώπινου είδους, αφού **η αιμομικτική αναπαραγωγή συνδέεται με σοβαρές συγγενείς ανωμαλίες στους απογόνους.** Είναι γνωστό ακόμα ότι **η άρση του φραγμού της αιμομιξίας συνδέεται με σοβαρή ψυχοπαθολογία.**

Η παρουσία πατέρα-και-μητέρας στη ζωή του παιδιού δρομολογεί την ταύτιση με το ρόλο του βιολογικού του φύλου και οριοθετεί την ερωτική επιθυμία του παιδιού. Για παράδειγμα, το κοριτσάκι που δηλώνει ότι «όταν μεγαλώσει θα παντρευτεί τον μπαμπά», συναντώντας στον ρόλο αυτό ως φραγμό την εκ των πραγμάτων «αντίζηλη» μητέρα, επανέρχεται στην πραγματική σχέση πατέρα-κόρης, και σταδιακά ωριμάζει, κρατώντας την μητέρα ως σημείο αναφοράς στην μελλοντική γυναικεία της υπόσταση. Η επιθυμία να δωρήσει ένα παιδάκι στον πατέρα σαν απόδειξη της αγάπης της, θα πραγματοποιηθεί αργότερα, όταν συνδεθεί με κάποιον «σαν τον πατέρα» και τεκνοποιήσει μαζί του, δωρίζοντας έτσι στον πατέρα της ένα εγγόνι. Αυτό το σενάριο ισχύει τόσο ως προς τους φυσικούς, όσο και ως προς του θετούς γονείς, δεν μπορεί όμως να λειτουργήσει σε ομόφυλα ζευγάρια. **Μπορεί τελικά, ο αιτούμενος θεσμός του «ομόφυλου γάμου» να θεωρηθεί αρκετός φραγμός στην αιμομιξία, αντίστοιχος με αυτόν που υπάρχει σε κάθε**

οικογένεια, παρά την απουσία του ενός από τα δύο φύλα; Ο συγγραφέας υποστηρίζει ότι μία τέτοια θεσμοθέτηση θα είχε αντίκτυπο σε κάθε οικογένεια, καθώς υποσκάπτει τα θεμέλια των οικογενειακών απαγορεύσεων, που δομούνται μόνο από την παρουσία γονέων και των δύο φύλων.

Γονεϊκότητα στα ομόφυλα ζευγάρια

Υπάρχουν πολλοί τρόποι μέσω των οποίων τα ομόφυλα ζευγάρια μπορούν να αποκτήσουν παιδιά. Συχνά ένας ομοφυλόφιλος γονέας αποκτά παιδί στα πλαίσια ετερόφυλης σχέσης, η οποία μπορεί να συνεχίζει να υπάρχει, ή να έχει διασπαστεί. Στην δεύτερη περίπτωση, όταν ο γονέας συζεί με ομόφυλο σύντροφο, το παιδί ζει σε “ανασυγκροτημένη” ομόφυλη οικογένεια. Ακόμη, σχηματίζονται και λιγότερο τυπικές μορφές οικογένειας, που ασφαλώς διαμορφώνουν σύνθετα και αδιερεύνητα ψυχικά δυναμικά. Για παράδειγμα, ένας άνδρας με σύντροφο άνδρα δίνει σπέρμα και γονιμοποιείται μία γυναίκα με σύντροφο γυναίκα. Το παιδί ζει εναλλάξ και με τα δύο ζευγάρια, και έχει τέσσερις “γονείς”. Ένας άλλος τρόπος απόκτησης παιδιού είναι η χρήση μεθόδων υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, που φημολογείται ότι έχει πάρει διαστάσεις “ιατρικού αναπαραγωγικού τουρισμού” σε χώρες όπου η νομοθεσία ως προς τις μεθόδους αυτές είναι ελαστική. Τέλος, υπάρχει και η μέθοδος της αναδοχής ή της υιοθεσίας, εφόσον η νομοθεσία το επιτρέπει. Ας εξετάσουμε πιο προσεκτικά κάποιες από αυτές τις δυνατότητες.

Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή

Στη φύση, κανένα φύλο από μόνο του δεν κατέχει την αναπαραγωγική εξουσία. Όμως, η επιστήμη παρεμβαίνει και αλλάζει αυτό το δεδομένο. Στην εποχή της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής η απόκτηση παιδιού, από υπαρξιακή διαδρομή πήρε χαρακτηριστικά τεχνικής διαδικασίας, που μπορεί να χρησιμοποιηθεί από μόνο ένα φύλο. Γενετικά υλικά, συχνά μη γνωστής προέλευσης, δημιουργούν ένα ανθρώπινο πλάσμα, που εμφυτεύεται σε μία μήτρα, όχι υποχρεωτικά μέλος του μητρικού σώματος. Το παιδί γίνεται κτήμα, κατάκτηση, σύμβολο επιτυχίας, καταναλωτικό προϊόν μιας πολύ κερδοφόρου δραστηριότητας, που αναδεικνύεται σε νέο κάτοχο της αναπαραγωγικής εξουσίας. Η φύση παρακάμπτεται και ο άνθρωπος αισθάνεται σχεδόν παντοδύναμος.

Αρκεί η συνεισφορά γενετικού υλικού για να γίνει ένας άντρας πατέρας

και μία γυναίκα μητέρα; Σε αντίθεση με την μητρότητα, που είναι εμφανής, η πατρότητα δεν είναι δεδομένη. Ο γάμος και οι όρκοι πίστης σφραγίζουν στην ουσία την ανάληψη πατρότητας και εγγυώνται ότι τα παιδιά που θα έρθουν στον κόσμο προέρχονται από την σωματική ένωση του ζευγαριού. **Η πατρότητα είναι δέσμευση κι όχι απλά συνεισφορά βιολογικού υλικού. Ένα παιδί που έχει γεννηθεί από σπέρμα δότη δεν μπορεί να θεωρήσει τον δότη πατέρα, αν και θα μπορούσε να αναζητήσει τις βιολογικές του ρίζες. Αντίστοιχα, η δότρια ωαρίου δεν είναι μητέρα, όπως δεν είναι “μητέρα” και μία διαφυλική γυναίκα (άνδρας βιολογικά, με γυναικεία ταυτότητα).** Βέβαια, σε περιπτώσεις “παρένθετη μητέρας”, (εμφύτευση γονιμοποιημένου ωαρίου σε μήτρα άλλης γυναίκας, που θα κυοφορήσει το έμβρυο και κατόπιν θα το δώσει) τα πράγματα είναι περισσότερο περίπλοκα. **Εκεί η κυοφορούσα, παρά την πρόθεση να εκχωρήσει το παιδί που θα γεννήσει, αναπτύσσει σχέση με το κυοφορούμενο παιδί, και μάλιστα καθοριστικής σημασίας για την ψυχοσωματική του ανάπτυξη. Μεταξύ της αρχικής απόφασης αποχωρισμού από το παιδί και της γέννησης του, μεσολαβούν οι μήνες της εγκυμοσύνης μεστού βιωμάτων, καθώς και η συγκλονιστική συνάντηση μητέρας-παιδιού πρόσωπο προς πρόσωπο, μετά τον τοκετό. Σωματικά και συναισθηματικά βιώματα “συνωμοτούν” ώστε το παιδί να γίνει επιθυμητό από την παρένθετη μητέρα, με αποτέλεσμα να μην είναι καθόλου απλός ο αποχωρισμός.**

Κάθε παιδί αναζητά απάντηση στο ερώτημα «πως και γιατί ήρθα στον κόσμο»; Ποιο θα είναι το αφήγημα που θα ειπωθεί στο παιδί ως απάντηση; Οι αφηγήσεις τύπου «η μαμά έκανε σπερματέγχυση», «σε φιλοξένησε μία κυρία στην κοιλίτσα της» κλπ, όσο κι αν μοιάζουν ειλικρινείς, δεν διαφωτίζουν το μυστήριο της έλευσης ενός ανθρώπου στον κόσμο. Οι περιγραφικές εξηγήσεις προσπαθούν να προτείνουν απαντήσεις, όταν η ίδια η κατάσταση οικογένειας που βιώνει το παιδί, του στερεί την δυνατότητα να τις σκεφτεί και να τις κατανοήσει. Το παιδί δεν ζητά εξήγηση του «πως έγινε», η σύλληψή του, κάτι τέτοιο θα αποτελούσε μόνο κυριολεκτική κατανόηση του ερωτήματος του. **Αυτό που στην πραγματικότητα ρωτάει είναι ποιος είναι ο λόγος ύπαρξής του.** Όταν οι δύο γονείς είναι συνδημιουργοί (ή δυνητικά συνδημιουργοί), μπορεί να συλλάβει μία ύπαρξη με νόημα, μία δημιουργία με σκοπό, και αυτό με όλες τις υπαρξιακές διαστάσεις. Αντίθετα, όταν αποδίδεται στους ενηλίκους ένας ψευδής ρόλος δημιουργού, που δεν μπορούν να κατέχουν, παγιδεύουμε την σκέψη του. **Η ψευδής νομιμοποίηση του ομόφυλου συντρόφου ως γονέα σημαίνει ότι επιβάλλουμε στο παιδί να πιστέψει το ασύλληπτο. Γιατί άραγε η δική του σύλληψη να αποφασίστηκε από την επιστημονική τεχνολογία, όταν των άλλων παιδιών αποφασίζεται από την φύση;** Γιατί οι δικοί του «γονείς» χρειάστηκαν εμπλοκή και άλλων προσώπων, όταν οι άλλοι γονείς είναι συνδημιουργοί ζωής; Ας δούμε επίσης την περίπτωση όπου, ένας διαφυλικός άντρας (γυναίκα βιολογικά με

αντρική ταυτότητα) που έχει ως σύντροφο γυναίκα, διεκδικεί ρόλο «πατέρα». **Η πατρότητα όμως δεν είναι ένας ρόλος, είναι βιωματική σχέση** που έχει ρίζες στο παρελθόν και προεκτείνεται στο μέλλον. Ο διαφυλικός “άντρας” δεν υπήρξε ποτέ “γιός του πατέρα του”, αλλά “κόρη του πατέρα της”. Άρα **είχε μία άλλης τάξης σχέση τόσο με τον πατέρα όσο και με την μητέρα, άλλη ψυχική θέση** και άλλες φαντασιώσεις, βάσει των οποίων μετρήθηκε με την πραγματικότητα και δόμησε την προσωπικότητά “του”. Το μήνυμα προς το παιδί στην περίπτωση αυτή, είναι: “ήμουν μια κόρη που ήθελε να είναι γιος, μια γυναίκα που ήθελε να είναι άντρας, μια εν δυνάμει μητέρα που θέλει να είναι πατέρας. **Αυτό το διαγενεακό κενό στο βίωμα και η διαγενεακή σύγχυση ως προς τα ψυχικά περιεχόμενα των γονεϊκών ιδιοτήτων, μεταβιβάζεται στο παιδί.** Το παιδί παγιδεύεται σε ένα διπλό μήνυμα, μεταξύ αυτού που φαίνεται και αυτού που είναι, όχι μόνο στο ψυχικό επίπεδο, αλλά και στο σωματικό.

Ασφαλώς, ο ερχομός κάθε παιδιού στον κόσμο είναι απολύτως σεβαστός. Όμως **είναι άλλο ο νόμος να αναγνωρίζει και να «συνοδεύει» την ποικιλομορφία και άλλο να δημιουργεί απατηλές ισοδυναμίες.** Το παιδί γνωρίζει ότι η ομόφυλη ένωση είναι μία κατάσταση που δεν υποστηρίζει τον ερχομό παιδιού και οι επίπλαστες «άνωθεν» ισοδυναμίες του προκαλούν σύγχυση. **Στο μυαλό του θα υπάρχει πάντα το ελλείπον μισό, η «απούσα» παρουσία ενός πατέρα ή μίας μητέρας, ενός άντρα ή μιας γυναίκας.**

Υιοθεσία

Η υιοθεσία υπηρετεί πρωταρχικά την ανάγκη φροντίδας που έχουν παιδιά χωρίς γονείς και δευτερευόντως την επιθυμία ενηλίκων να αποκτήσουν την ιδιότητα του γονέα. Η επιθυμία τεκνοποίησης έχει πολλές αποχρώσεις και η σημαντικότερη ίσως βασίζεται στο ένστικτο. Πράγματι, οι συμπεριφορές που σχετίζονται με την απόκτηση απογόνων είναι βαθειά ριζωμένες στην βιολογία. Η ερωτική έλξη αποτελεί, λιγότερο ή περισσότερο συνειδητά ενστικτική κλήση για αναπαραγωγή. Είναι γνωστό ότι η επιθυμία για σεξουαλική συνένωση αυξάνεται κατά την διάρκεια των γόνιμων ημερών του γυναικείου κύκλου, τόσο στη γυναίκα όσο και στον άντρα. Είναι γνωστό επίσης ότι, τα σωματικά χαρακτηριστικά που θεωρούνται διαχρονικά σημεία ομορφιάς και ερωτικής ελκυστικότητας, είναι κατά βάση χαρακτηριστικά υγείας, άρα υπόσχονται δυνατότητα τεκνοποίησης και υγιείς μελλοντικούς απογόνους. Για παράδειγμα τα κόκκινα χείλη και μάγουλα, η μορφή της λεκάνης και του στήθους, ο μυϊκός ιστός, ή η απουσία δυσμορφιών, δείχνουν καλή φυσική και ορμονική κατάσταση. Το ίδιο ισχύει και ως προς ορισμένες ψυχικές ιδιότητες. Υπάρχουν και άλλοι λόγοι που σχετίζονται με επιθυμία γονεϊκότητας στους ανθρώπους, όπως είναι η ανάγκη να προσφέρουν και να πάρουν αγάπη, να

συνεχίσουν την ύπαρξή τους ή την ύπαρξη της οικογένειας μετά τον θάνατο τους, να αφήσουν ένα σημάδι στην ιστορία, ή να εξασφαλίσουν φροντίδα για τα γηρατειά τους και κληρονόμο για την περιουσία τους.

Συζητείται ότι, για λόγους ισότητας, θα έπρεπε και τα ομόφυλα ζευγάρια να έχουν “δικαίωμα υιοθεσίας”. Όμως τέτοιο «δικαίωμα» δεν μπορεί να υπάρχει ούτε για ετερόφυλα, ούτε για ομόφυλα ζευγάρια. **Δικαίωμα στην υιοθεσία έχουν μόνο τα παιδιά** και αυτό σημαίνει, ότι η κοινωνία πρέπει να καταβάλλει κάθε προσπάθεια ώστε να εξασφαλίσει σε κάθε παιδί τις καλύτερες ευκαιρίες να γίνει το πραγματικό παιδί των θετών γονιών του και τις καλύτερες συνθήκες για να **δημιουργηθεί ένας αξιόπιστος δεσμός γονέα-παιδιού**.

Ο συγγραφέας τονίζει ότι **στην υιοθεσία, όσον αφορά στους θετούς γονείς, υπάρχουν μόνο προϋποθέσεις. Βασική προϋπόθεση είναι το να μπορούν οι θετοί γονείς να προσφέρουν στο παιδί μία σχέση, που να υποστηρίζει κατά τρόπο αξιόπιστο την γέννησή του**. Το παιδί δεν έχει την ανάγκη απλά και μόνον μιας οικογένειας, αλλά και του να αναγνωρίζει σε αυτήν τον εαυτό του. Τα παιδιά θέλουν να καταλάβουν πώς ήρθαν στον κόσμο. Σε αυτό το πλαίσιο, το αποκτημένο με υιοθεσία ή τεχνικές υποβοηθούμενης αναπαραγωγής παιδί ενός ομόφυλου ζεύγους «δεν-είχε-ποτέ-τον πατέρα-και την-μητέρα-του» με τις παύλες να εκφράζουν την σημασία που δίνει το παιδί στο να είναι η ζωντανή μαρτυρία της ένωσης των γονιών του. Τα παιδιά καταλαβαίνουν «τι τρέχει» μεταξύ των γονιών τους και μπορούν να σχηματίσουν κάποια άποψη για την αισθηματική ζωή. Καταλαβαίνουν ότι όταν λες «πατέρας» υπάρχει και «μητέρα». Ο άνδρας κάνει την γυναίκα μητέρα και η γυναίκα τον άνδρα πατέρα. Το εσωτερικό αφήγημα της συναισθηματικής ζωής, πάνω στο οποίο στηρίζεται η σχέση με τον εαυτό μπορεί να θεμελιωθεί μόνο στην σύλληψη του παιδιού από την ένωση δύο γονέων διαφορετικού φύλου. **Δεν αρκεί να βάλουμε ένα παιδί κοντά σε ενήλικους, για να γίνει «το παιδί τους»**. Είναι σημαντικό για το παιδί να νοιώθει ότι είναι καρπός της κοινής επιθυμίας των γονιών του να τεκνοποιήσουν κι ας μην είναι καρπός της σωματικής τους ένωσης. Τότε μπορεί η υιοθεσία να μεταβληστεί σε μία γέννηση «σχεσιακή». Γι' αυτό πρέπει να αποτελεί βασική προϋπόθεση στην έγκριση υιοθεσίας, **μία σχέση ζεύγους που υποστηρίζει την τεκνοποιία**. Για παράδειγμα, ζευγάρια χωρίς σεξουαλική ζωή, γυναίκες που θέλουν να αποφύγουν την κύηση και τον τοκετό, αποφυγή τεκνοποιίας λόγω επαγγελματικών προτεραιοτήτων, ζευγάρια που έχουν ξεπεράσει την αναπαραγωγική ηλικία.

Αν η οικογένεια ως θεσμός περιοριστεί στον ρόλο της ανατροφής, της φροντίδας, της κάλυψης βιολογικών αναγκών και της διαπαιδαγώγησης, τότε όλοι οι συνδυασμοί συγκατοίκησης θα μπορούσαν να διεκδικήσουν τον γάμο. Εάν όμως δεχθούμε ότι η συναισθηματική και ερωτική ζωή των γονέων παίζει ρόλο, τότε τα πράγματα είναι διαφορετικά. **Η υιοθεσία από ένα μόνο άτομο μπορεί να γίνει ανεκτή, γιατί**

διατηρεί ένα κενό στην θέση του δεύτερου γονέα και έτσι η προέλευση του παιδιού από δύο φύλα ούτε διαστρεβλώνεται, ούτε ακυρώνεται, όπως συμβαίνει με την υιοθεσία από ένα ομόφυλο ζεύγος. Η υιοθεσία από ομόφυλο ζευγάρι, που εξ' ορισμού θέτει την γέννηση «εν αδιεξόδω» δεν επιτρέπει στο παιδί να διανοηθεί την «πιστευτή γέννηση» και να εδραιώσει τον λόγο ύπαρξής του και την θέση του στην οικογένεια.

Η κοινωνία δυστυχώς, ήδη έχει αποδεχθεί το να στερηθεί ένα παιδί του δικαιώματος να έχει δύο γονείς - έναν από κάθε φύλο, νομοθετώντας την δυνατότητα υιοθεσίας από ένα μόνο γονιό. **Αυτή η νομοθέτηση στερεί από το παιδί τον διαμεσολαβητικό ρόλο του δεύτερου γονέα στην διαμόρφωση του ψυχισμού,** τόσο ως προς τις αιμομικτικές απαγορεύσεις, όσο και ως προς το αίσθημα υποχρέωσης προς τον γονιό, γεγονός που υπονομεύει την ανάγκη αυτονόμησης.

Συχνά ακούγεται το επιχείρημα ότι, η υιοθεσία από ομόφυλο ζευγάρι είναι καλύτερη από το άσυλο, για «τα καημένα τα παιδιά, που δεν τα θέλει κανείς». Μια τέτοια τοποθέτηση προσβάλλει κατ' αρχάς την κοινωνία, που αναδεικνύεται ως ανίκανη να παρέχει ισότιμη φροντίδα σε όλα τα μέλη της, και μάλιστα σε άτομα ευάλωτα, που δικαιούνται προστασίας. Προσβάλλει τα υιοθετούμενα παιδιά, για τα οποία, αν και αναγνωρίζεται η δυστυχία τους, δεν λαμβάνονται μέτρα για μία ζωή που τους αξίζει και δικαιούνται. Προσβάλλει και τα ομόφυλα ζευγάρια, που θεωρούνται δεύτερης κατηγορίας γονείς, αφού προορίζονται να πάρουν κάποιο παιδί «από τα αζήτητα».

Ο συγγραφέας επίσης επισημαίνει το όριο της αναπαραγωγικής ηλικίας ως σημαντική παράμετρο στην υιοθεσία. Η διαφορά ηλικίας μεταξύ δύο γενεών οφείλει να παραπέμπει στην πραγματική δυνατότητα τεκνογονίας. Η κατάλληλη διαφορά ηλικίας οριοθετείται από τον χρόνο αναπαραγωγικής δυνατότητας της γυναίκας, που είναι περίπου 30 χρόνια. Έτσι, **η γυναίκα, με την περιορισμένη διάρκεια γονιμότητας, κατέχει τον χρονικό δείκτη της διαφοράς των γενεών!** Η μεγάλη διαφορά ηλικίας δημιουργεί σχέση παππού και γιαγιάς με εγγόνια, κι όχι γονέων με παιδιά.

Ανασυγκροτημένες οικογένειες

Οι οικογένειες που δημιουργούνται μετά από χωρισμό των γονέων και συμβίωση με άλλους συντρόφους, αποκαλούνται «ανασυγκροτημένες». Τι συμβαίνει όταν οι γονείς χωρίζουν; Όταν ένας γονιός επιλέξει να μην υπάρχει πια στη ζωή του παιδιού;

ή όταν ένας γονιός έχει πεθάνει; Σε αυτές τις περιπτώσεις υπάρχει ακόμη η ιστορία ενός γονεϊκού ζεύγους. Ένας πατέρας ή μία μητέρα, ακόμη και «εξαφανισμένοι», παραμένουν στο φανταστικό χώρο του παιδιού, μέσα από τις αναμνήσεις και τις αφηγήσεις της οικογενειακής ιστορίας.

Όταν ένας χωρισμένος γονέας ξαναπαντρεύεται, δικαιούται ο/η νέος /α σύζυγος να ονομαστεί «γονέας»; Η αλήθεια είναι ότι, όσο καλό και φροντιστικό κι αν είναι το νέο πρόσωπο, **δεν μπορεί να αντικαταστήσει τον φυσικό γονέα**. Αυτό το γνωρίζουν τα παιδιά πολύ καλά και φροντίζουν να το υπενθυμίζουν στα νέα πρόσωπα με το γνωστό: «μη μιλάς, δεν είσαι ο γονιός μου». Το γνωρίζουν επίσης πολύ καλά οι ειδικοί ψυχικής υγείας, και συμβουλεύουν τους νέους συντρόφους να καλλιεργήσουν μεν μία καλή σχέση με τα παιδιά, αλλά να μην διεκδικήσουν τον ρόλο του γονέα που λείπει, έναν ρόλο που δεν τους ανήκει. Επιπλέον, ο/η καινούργιος/α σύντροφος του γονέα **και μόνο με την παρουσία του, επιβεβαιώνει στο παιδί τον χωρισμό των γονέων του, και μπορεί μάλιστα να θεωρείται υπεύθυνος για τον χωρισμό και την μη επανένωση του γονεϊκού ζευγαριού**. Εάν ο νόμος εξασφαλίσει στο καινούργιο πρόσωπο νομικό καθεστώς γονέα, απονομιμοποιεί τον φυσικό γονέα. **Εάν δούμε την κατάσταση από την σκοπιά του παιδιού, αυτή η νομιμοποίηση βιώνεται ως καταπάτηση και υφαρπαγή της σχέσης με τον φυσικό γονέα**. Και αυτό ισχύει όσο καλοδεχούμενος κι αν είναι από το παιδί ο/η καινούργιος/α σύντροφος. Ισχύει ακόμη κι όταν η σχέση με τον φυσικό γονέα είναι ατελής και προβληματική.

Η διεκδίκηση της γονεϊκότητας μέσα σε μία ομόφυλη ένωση θέτει το σοβαρό ερώτημα: μπορεί ο/η ομόφυλος σύντροφος να πάρει την θέση του γονέα του άλλου φύλου που απουσιάζει; Πόσο η συναισθηματική-ερωτική ζωή δύο ενηλίκων καταξιώνει τον ένα ως «δεύτερο γονέα» για το παιδί του άλλου; Είναι σωστό ο τίτλος του γονέα να απονέμεται νομικά στο νέο σύντροφο για τα παιδιά του άλλου συντρόφου, μόνο και μόνο επειδή υπάρχει συγκατοίκηση και σχέση διαπαιδαγώγησης; Και εάν το παιδί έχει αποκτηθεί μέσω τεχνικών γονιμοποίησης που εμπλέκουν άλλους γεννήτορες; θα έχει δύο μπαμπάδες ή δύο μαμάδες; (και ποιος ξέρει ποιους αγνώστους προγόνους και συγγενείς;). Πρέπει να τοποθετηθούμε: έχει το παιδί δικαίωμα να έχει πατέρα ΚΑΙ μητέρα; Η συζήτηση δεν μπορεί να περιοριστεί στο εάν ο σεξουαλικός προσανατολισμός κάνει έναν γονέα περισσότερο ή λιγότερο επαρκή ή ικανό να αγαπήσει το παιδί του. Όλοι γνωρίζουμε ότι υπάρχουν πολύ κακοί γονείς με ετερόφυλο σεξουαλικό προσανατολισμό. **Το ζήτημα είναι εάν μία οικογένεια που στερείται την ετερόφυλη επιθυμία παρέχει κατάλληλο περιβάλλον για την ψυχο-κοινωνικο—σεξουαλική ανάπτυξη του παιδιού. Είναι προς το συμφέρον των παιδιών μία τέτοια απαίτηση των ενηλίκων; Ή μήπως ο νόμος επιβάλλει στα παιδιά να ενστερνιστούν ένα σενάριο, που αγνοεί την δική τους οπτική;**

Απώλεια

Πολλά παιδιά που ζουν σε ομόφυλες οικογένειες έχουν βιώσει ένα χωρισμό των γονέων τους. Σημαντικοί παράγοντες για την ψυχική ανάπτυξη των παιδιών, είναι το πώς εξελίχθηκε η σχέση με τους γονείς τους, με ποιον γονιό έζησαν μετά το διαζύγιο, εάν συνέχισαν να έχουν επαφή με τον άλλο γονιό, εάν ο ένας ή και οι δύο γονείς είχαν νέους συντρόφους και εάν αυτοί ζούσαν στο ίδιο σπίτι με το παιδί. **Στις οικογένειες που έγιναν μονογονεϊκές μετά από χωρισμό ή θάνατο, η απώλεια είναι προφανής. Το παιδί έχει την δυνατότητα να πενθήσει και να προσπαθήσει να επανορθώσει την απώλεια και τις συνέπειές της, περισσότερο ή λιγότερο συνειδητά. Στις ομόφυλες οικογένειες υπάρχει το επιπλέον γεγονός της απώλειας του ενός από τα δύο φύλα. Ταυτόχρονα, υπάρχει άρνηση της απώλειας και γι' αυτό αδυναμία πένθους, και απομείωση της δυνατότητας επανόρθωσης.** Ακόμη, εκ των πραγμάτων ενοχοποιείται η αναζήτηση ολοκλήρωσης και η ανάγκη του παιδιού να αγαπήσει μέχρις έρωτος, να συγκρουστεί, να οριοθετηθεί και να ταυτιστεί με τον γονέα του ελλείποντος φύλου. Σε αυτή την περίπτωση το παιδί έχει μόνο έναν, ή και κανένα γονέα και το γνωρίζει. Και αυτό συνιστά βίωμα απώλειας και αποστέρησης.

Νομικές ρυθμίσεις

Σε ένα ομόφυλο ζευγάρι το αφήγημα προς το παιδί μπορεί να είναι ότι έχει δύο “μαμάδες” ή δύο “μπαμπάδες”. **Εάν ο νόμος θεσμοθετεί αυτό το αφήγημα δεν αλλάζει την σημασία των εννοιών “πατέρας”, “μητέρα”, “γονέας”; Εάν αγνοεί το βάθος της σχέσης γονέα-παιδιού και κατανοεί επιφανειακά την οικογενειακή ζωή, στερώντας τα παιδιά από τμήμα του αναπτυξιακού τους δυναμικού, υποστηρίζει το συμφέρον των παιδιών;**

ΛΟΑΤΚΙ οργανώσεις διεκδικούν το “δικαίωμα” να αποκτούν παιδιά, ως ανάγκη της αισθηματικής τους ζωής. Αν υποθέσουμε ότι υπάρχει τέτοιο “δικαίωμα” γονεϊκότητας, ανήκει μόνο σε έναν δεσμό που μπορεί να μεταβιβάσει ζωή με την παιδοποιία. Εάν όχι, εκτός από τις ομόφυλες ενώσεις θα πρέπει να ληφθούν υπ’ όψιν και όλες οι άλλες περιπτώσεις. **Στη βάση ενός σκεπτικού «δικαιωμάτων» και νομιμοποίησης κάθε επιθυμίας, πολλοί θα μπορούσαν να διεκδικήσουν γάμο και πρόσβαση στην γονεϊκότητα.** Για παράδειγμα, γιατί δύο κι όχι περισσότεροι γονείς; γιατί όχι “δικαίωμα” στην αιμομιξία, ή στον γάμο μεταξύ ενηλίκων και παιδιών; Γιατί όχι ζευγάρι ανθρώπου με άλλο είδος, όσο τραγικό κι αν ακούγεται; Επίσης, ΛΟΑΤΚΙ οργανώσεις ισχυρίζονται ότι οι ρόλοι μητέρας και

πατέρα δεν διαφέρουν στη φύση τους, αλλά διαμορφώνονται από την εκάστοτε πολιτισμική συνθήκη. Όμως, **η πολιτισμική εξέλιξη μιας κοινωνίας δεν είναι απλώς μία στυλιστική επιλογή, αλλά μία συνθήκη επιβίωσης, σενάριο και έργο διαιώνισης. Είναι γνωστό ότι οι μέθοδοι ανατροφής και οι τρόποι λειτουργίας της οικογένειας όχι μόνο διαμορφώνονται, αλλά και διαμορφώνουν την κοινωνία (23).** Εάν η ανάγκη της σύγχρονης κοινωνίας είναι να επαναπροσδιορίσει τις σταθερές επιβίωσης της ίδιας και της διαιώνισης του ανθρώπινου είδους, οφείλει να το πράξει με στιβαρότητα και ευθύνη και όχι κινούμενη από ενοχικά αντανακλαστικά ή υπό το κράτος πιέσεων. **Δυστυχώς η σύγχρονη ανθρωπότητα, παρά τα εντυπωσιακά επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα δεν έχει επιδείξει υπευθυνότητα στην διαχείρισή τους, ούτε επίγνωση των κινδύνων που η ίδια δημιουργεί για την ζωή του ανθρώπου και την ζωή του πλανήτη μας. Επανειλημμένα είδαμε το παρόν να νικά την προοπτική, η επιθυμία το υγιές, η παρορμητικότητα την λογική, το συμφέρον το δίκαιο, η βία τον σεβασμό.**

Σε ένα θέμα τόσο σοβαρό, με πολλές ψυχικές, κοινωνικές και ανθρωπολογικές προεκτάσεις και συνέπειες, η απλή επίκληση των «ίσων δικαιωμάτων» μοιάζει με το κόψιμο ενός κόμπου που δεν λύνεται, ενός γόρδιου δεσμού. Το ζήτημα εδώ δεν είναι η υπερίσχυση του σύγχρονου έναντι του παλαιού, του «προοδευτικού» έναντι του «συντηρητικού». Το ζήτημα είναι ότι **νομιμοποιούνται αλλαγές στην δομή της οικογένειας, μέσω επιφανειακών μόνο αποτιμήσεων. Ο ρόλος της οικογένειας παρατηρείται και αξιολογείται εκ των έξω, με ματιά κοινωνιολογική, και όχι εκ των έσω, βάσει των όρων που δομούν την ψυχική ζωή του παιδιού.** Προκειμένου να θεσμοθετηθεί μία μορφή οικογένειας “απαλλαγμένη” από την διαφορά φύλου των γονέων, **περιορίζεται η συζήτηση σε περιοχές της ανάπτυξης όπου οι διαφορές αυτές δεν μετρούν. Για να μην μείνουν κάποιοι δυσαρεστημένοι, η ζωή της οικογένειας αποτιμάται σύμφωνα με τον μικρότερο κοινό παρονομαστή της: την παρουσία δύο ενηλίκων κοντά σε σε ένα παιδί. Για να «εξισωθούν» τα ετερόφυλα με τις ομόφυλα ζευγάρια μετατοπίζεται η εστίαση στα πεδία που δεν υπάρχουν διαφορές, και αγνοείται το ουσιώδες πεδίο της διαφοράς, η δυνατότητα τεκνοποίησης.** Για να αποκατασταθεί η «κοινωνική αδικία», προσφέροντας γάμο, υιοθεσία και υποβοηθούμενη αναπαραγωγή σε όλους και όλες, αρκεί ένα μόνο βήμα: **να αγνοηθεί η ουσία της γονεϊκότητας.**

Στις νομοθετικές αποφάσεις πρέπει να είναι σαφές αν **η προτεραιότητα δίδεται στις διεκδικήσεις των ενηλίκων, ή στο συμφέρον των παιδιών.** Αυτοί που αποφασίζουν για θέματα γονεϊκότητας, συχνά αγνοούν τις πραγματικές διαστάσεις των ζητημάτων που διαχειρίζονται. Όμως, **η ύπαρξη πατέρα-και-μητέρας είναι ο πυλώνας της προσωπικής ταυτότητας. Το εγχείρημα «γάμος και υιοθεσία για όλους» δημιουργεί σύγχυση τόσο στα παιδιά των ομόφυλων ζευγαριών,**

όσο και σε όλα τα παιδιά. Θέλουμε μία κοινωνία όπου είναι αποδεκτός κάθε τύπου γάμος; Θέλουμε μία κοινωνία όπου το άρρεν και το θήλυ είναι πανομοιότυπα σε όλα τα χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες; Γιατί αυτό είναι τελικά το διακύβευμα.

[Καλλιόπη Προκοπάκη](#), Ψυχίατρος Παιδιών και Εφήβων

-
1. Regenerus Mark. *How different are the adult children of parents who have same-sex relationships? Findings from the New Family Structure Study. Social Science Research*, 2012;41:752-770)
 2. Fox SE, Levitt P, Nelson SE. *How the Timing and Quality of Early Experiences Influence the Development of Brain Architecture. Child Dev*, 2010;81:28-40
 3. Bick J, Nelson CA. *Early adverse experiences and the developing brain. Neuropsychopharmacology reviews*, 2016;41:177-196
 4. Spinella M. *The role of prefrontal systems in sexual behavior. Intern. J. Neuroscience*, 2007: 117;369-385
 5. Swain J, Lorberbaum JP, Kose S, Strathearn L. *Brain basis of early parent-infant interactions: psychology, physiology, and in vivo functional neuroimaging studies. J Child Psychol Psychiatry*, 2007;48:262-287
 6. Niv Scott, Matthias Prigge, Ofer Yizhar Tali Kimchi. *A sexually dimorphic hypothalamic circuit controls maternal care and oxytocin secretion. Nature* 2015;525:519-522
 7. Numan. *Parental Behavior . Encyclopedia of Behavioral Neuroscience, Elsevier Science* 2010, Σελ. 14-2
 8. Bretherton I. *Fathers in attachment theory and research: a review. Early Child Development and Care*, 2010;180:9-23
 9. Kurian JR, Olesen KM, Auger AP. *Sex differences in epigenetic regulation of the estrogen receptor-alpha promoter within the developing preoptic area. Endocrinology*, 2010;151(5):2297-305

10. Swain J, Lorberbaum JP, Kose S, Strathearn L. Brain basis of early parent-infant interactions: psychology, physiology, and in vivo functional neuroimaging studies. *J Child Psychol Psychiatry*, 2007;48:262-287
11. Bowlby J. *Attachment and loss: Separation (Vol 2)*. New York: Basic Books, 1973
12. Winnicott DW. The theory of parent-infant relationship. *The International Journal of Psychoanalysis*, 1960;585-595
13. Meins E, Fernyhough C, Rosnay M, Arnott B, Leekam SR, Turner M. Mind-mindedness as a multidimensional construct: appropriate and non attuned mind-related comments independently predict infant-mother attachment in a socially diverse sample. *Infancy*, 2012;17:393-415
14. Hanford LC, Schmithorst VC, Panigrahy A, Lee V, Ridley J, Bonar L, et al. The impact of caregiving on the association between infant emotional behavior and resting state neural network functional topology. *Front Psychol*, 2018;9:1968.doi:10.3389/fpsyg.2018.01968
15. Erikson E. *Identity, youth and crisis*. 1968, W.W. Norton & Company, New York
16. Ioannidis J. Why most published research findings are false. *PloS Med*, 2005 Aug; 2(8): e124
17. American Academy of Pediatrics. Technical report: Coparent or second-parent adoption by same-sex parents. *Pediatrics*, 2002;109:341-344
18. American Psychological Association "Lesbian and gay parenting"
<http://www.apa.org/pi/parent.html>
19. Marks L. Same-sex parenting and children's outcomes: A closer examination of the American Psychological Association's brief on lesbian and gay parenting. *Social Science Research*, 2012;41:735-751
20. Reczek C, Spiker R, Crosnoe R. Family Structure and Child Health: Does the Sex Composition of Parents Matter? *Demography*, 2016;53:1605-1630
21. Sullins DP. Sample errors call into question conclusions regarding same-sex married parents: A comment on "Family structure and child health: does the sex composition of parents matter? *Demography*, 2017;54:2375-2383
22. Sullins DP. *The unexpected harm of same-sex marriage: a critical appraisal and re-*

analysis of Wainright's studies of adolescents with same-sex parents SSRN, 2015,
<http://www.ssrn.org/sullins>

23. Erikson E. Childhood and society. The Hogarth Press, 1965, Great Britain

(Πηγή: mumdadandkids.gr)